

Табл. 1

Вікова структура сільського населення Радянської України, згідно переписів 1926 і 1939 рр., за корегованими даними у % [16, 365, 368]

Вік	1926р.		1939р.	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
0–14	40,6	37,9	40	34,6
15–59	53,6	56	55,4	58,3
60 і старше	5,8	6,1	4,6	7,1

Отже, зважаючи на те, що матеріали зі статистичними даними населення України є досить неповними, фрагментарними, часто суперечливими, за уважного їх аналізу, можна дійти наступного висновку. Соціально-демографічні катастрофи, які припали на цей період, істотно вплинули як на чисельність, так і статевовікову структуру села. Стативно-демографічні показники села 1930-х рр. були на користь жінок. Кількісна перевага була особливо відчутною серед працездатної частини населення.

1. Нерод О.В. *Історія у вимірах статистики. Огляд статистичних публікацій в Україні: 1919–1990.* – К., 1998.
2. *Всесоюзная перепись населения 1939 г. Основные итоги: Сб. док. / Сост. В. Жиромская.* – М., 1992.
3. *Всесоюзная перепись населения. 1937 г. Краткие итоги / Сост. В. Жиромская.* – М., 1991.
4. *Народне господарство УСРР: Статистичний довідник.* – К., 1935.
5. *Социалистическое строительство СССР: ежегодник / Под. ред. А. Мендельсона.* – М., 1935.
6. *Довідник адмінтерподілу УСРР / Упор. Г. Фартушиний.* – К., 1936.
7. *Народное хозяйство СССР. Экономико-статистический журнал. Орган ЦУНХУ.* – № 1–2. – М., 1932.
8. *Жіноча праця на Україні: статистичний довідник.* – Х., 1930.
9. *Жінка соціалістичної України. Статистичний довідник / Управління народногосподарського обліку УРСР.* – К., 1937.
10. *Колгоспи УРСР в 1938 році (за даними річних звітів колгоспів).* – К.; Х., 1940.
11. *Хоменко А.П. Семья и воспроизводство населения (избранные произведения).* – М., 1980.
12. *Корчак-Чепурковский Ю.А. Избранные демографические исследования.* – М., 1970.
13. *Кульчицький С., Єфіменко Г. Демографічні наслідки Голодомору 1933 р. в Україні. Всесоюзний перепис 1937 р. в Україні: Док. і мат. / НАН України, Інститут історії України.* – К., 2003.
14. *Єфіменко Г. Всесоюзний перепис 1937 р. в Україні: Док. і мат.* – К., 2003.
15. *Лібанова Е. Оцінка демографічних втрат України внаслідок голодомору 1932–1933 років // Голодомор 1932–1933 років в Україні: причини, демографічні наслідки, правова оцінка: Мат. міжн. наук. конф. / За ред. І. Юхновського.* – К., 2009.
16. *Палій О. Зміни в чисельності населення та складових її формування протягом між переписного періоду 1926–1939 років // Голодомор 1932–1933 років в Україні...*
17. *Кісь О. Пережити смерть, розказати невимовне: гендерні особливості жіночого досвіду Голодомору // Українознавчий альманах.* – Вип. 6. – К., 2011.
18. *Данилов В.П. Советская доколхозная деревня: население, землепользование, хозяйство.* – М., 1977.

Novikova O.I. **The women demographic characteristics in the USSR (the 1930th).** The statistically and demographic characteristics of the rural women in the 1930th as the basis of human resources in rural areas are analyzed in the article. Socio-economic and political causes of the gender and age indicators imbalance in the Soviet Ukrainian village are determined.

Key words: demographic characteristics, sex and age structure of the population, census

В. М. Дяків

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ОСОБЛИВИХ ФОРМ НАРОДНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ В ПІДРАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1930-і рр.)

У статті проаналізовано основні суспільно-політичні передумови особливих форм народної релігійності українців в умовах більшовицької окупації 1930-х рр., релігійного руху та, пов'язаної з ним, духовної творчості того часу, які виникали і функціонували під впливом репресивної політики влади стосовно релігії та церкви, українського селянства, зокрема в роки голодомору 1932–1933 рр. Політичні події та духовна атмосфера у суспільстві вплинули на традиційні устої українського народу, передусім релігійні. Внаслідок цього, на такому ґрунті виловилися специфічні вияви народної релігійності.

Ключові слова: народна релігійність, релігійний рух, духовна творчість, фольклор, побутування, репресії

Особливі форми народної релігійності в підрадянській Україні 1930-х рр. були спричинені тогочасними складними суспільно-політичними умовами. Тривалі роки насадження й утвердження радянської влади силовими методами, певна річ, вплинули на свідомість місцевого населення. Ще були свіжими в пам'яті народу лихоліття Першої світової війни, російсько-української і польсько-української війн, масові розстріли, грабунки, арешти, політика «воєнного комунізму», боротьба з релігією і церквою, голодомор 1921–1923 рр., загалом переслідування і терор місцевого населення, особливо російським комуно-більшовизмом, з метою утвердження своєї влади.

У цій атмосфері загального суспільного напруження – атмосфері, в якій, здавалось, уже втрачалась віра місцевого населення в якийсь вихід з такого становища (оскільки збройні повстання українців проти радянської влади ще у 1920-х рр. жорстоко придушувались), – зростала надія на допомогу небесних сил. Формувалася і розвивалася своєрідна народна релігійність, що втілювалася у різних формах. Зокрема ще з часів Першої світової війни в народі побутували розповіді про надзвичайні, чудесні події, в тому числі й апокаліптичного змістового спрямування, як-то про катів, які будуть вішати людей, хрести на небі, наближення кінця світу, Страшний суд, оновлення ікон, церковних бань тощо. Місця таких чудес часто привертати увагу вірян, особливо з сусідніх околиць. Організувалися паломництва, хресні ходи, під час яких творилися і виконувалися фольклорні твори різних жанрів, переважно релігійного змісту, організувалися спеціальні трапези (варіанти: обіди, «парастаси»).

Такі релігійні рухи і пов'язана з ними народна творчість досягли апогею на початку 1920-х рр. у підрадянській Україні. Влада відразу звернула увагу на цей рух і пов'язану з ним творчість. Методами розгону, показових судів і арештів, т. зв. «експертиз» над іконами (які оновлювалися) тощо вдалося придушити ці рухи і побутування пов'язаної з ними творчості. Хоча подекуди, спорадично, в різних місцевостях підрадянської України з більшою чи меншою активністю і поширенням вони продовжували пульсувати у підпіллі, включно до 1930-х рр. і пізніше.

Властиво, подібні вияви таких рухів спостерігалися, як доводять дослідження, і поза межами України, зокрема на теренах, що також перебували в умовах більшовицької окупації, приміром у тій же Росії [1, 55, 72–73, 81, 95] або на Кавказі [2, 95–96]. Це пов'язано з негативними реаліями «совєтської» дійсності, передусім з жорстокою й особливо войовничою, атеїстичною політикою радянського режиму. Втім, саме такі рухи і пов'язана з ними творчість були в 1920-х рр., за

влучним спостереженням Р. Кирчіва, фольклорною опозицією войовничому атеїзму [3, 3]. Водночас у підрадянській Україні 1920–30-х рр. вони мали особливе відображення, оскільки виникали і творилися за специфічних умов, в атмосфері особливо жорстокої дійсності та під її впливом: узаконені владою грабунки у формі продрозкладок, реквізицій, а також репресії, голодомори тощо.

Питання релігійного руху та духовної творчості українців за умов більшовицької окупації 1920-х рр. докладніше розглядалися в інших наших статтях [4; 5]. Стосовно студіювання цих явищ у контексті наступного десятиліття, то в етнологічній науці досі немає ґрунтовної аналітичної праці. Щодо джерел і наукової літератури з цього приводу, то, крім спорадичних згадок у пресі 1930-х рр., передусім, за останні роки, особливо від часу проголошення незалежності, в Україні побачили світ чимало праць. Це зокрема публікації архівних і польових матеріалів (їх подекуди доповнюють власні етнографічні записи), ряд історичних досліджень, фактологічні відомості у спогадах очевидців подій 1930-х рр., а також відповідні студії закордонних дослідників [див., напр.: 2; 6–25]. Отже, зважаючи на наведені обставини, метою цієї статті є аналіз суспільно-політичних передумов, які зумовили формування та поширення специфічних форм народної релігійності в українському суспільстві в 1930-х рр.

Україна була особливо важливим з політичного, геостратегічного й економічного поглядів регіоном радянської імперії. Можливості її сільськогосподарського та промислового виробництва були основою національної безпеки СРСР. Водночас українське населення, передусім сільське, залишалося середовищем національного патріотизму, джерелом ідей самостійництва, чинило спротив окупаційній владі: хлібозаготівлям, колективізації, советизації тощо. Небезпека, за словами Й. Сталіна, «потерять Україну» визначала особливі заходи його та партійного керівництва до неї [6, 7].

Повідомлення преси кінця 1920-х рр. інформували про активізацію в Україні діяльності партизанських груп. Весною 1928 р., наприклад, в районі Прокурора військової Червоної армії мали бої з повстанським відділом Доброгорського, під час яких останній згинув (цей відділ існував від 1921 р. [7, 24]). Більшовики взяли в полон 23 повстанці. В окрузі Тульчина міліція звела бій з відділом партизан, яким командували Рябокінь і Барановський. В тій же окрузі відбулися бої і проти ще одного повстанського відділу, з якого 7 осіб потрапили в полон. В районі Бердичева, як повідомляла радянська влада, в цей час оперували два відділи повстанців: Васильченка в кількості 30 партизан і Куліша – 5. Такі ж відділи оперували в округах Катеринослава та Білої Церкви [7, 24; 8, 12–13].

Наші польові дослідження на Черкащині, проведені у 2008–2009 рр., та деякі інші відомості доповнюють наведену інформацію. Зокрема маємо підстави вважати, що впродовж 1920-х рр. (хоч, очевидно, й пізніше) відбувалися численні антибільшовицькі, головню, селянські повстання чи не в усій підрадянській Україні (майже кожне українське село ставилося неприхильно до нової влади, до чужого – російського – комуністичного устрою та насильницьких реквізицій [8, 9]). Приміром, лише на Черкащині діяли такі антибільшовицькі осередки, як Холодноярська та Мліївська республіки, у с. Черепин тощо [9]. Ці повстання та бунти, які спалахували в Україні до початку 1930-х рр., жорстоко придушувалися більшовицьким режимом. Відповідно, не давали українському населенню навіть надій на вихід зі складних умов радянської окупації.

Водночас напругу у суспільстві додавали продрозкладки, реквізиції, заведення комун, артільей, колгоспів, голод 1924–1925 і 1928–1929 рр., а також масові репресії, виселення, боротьба з релігією, церквою тощо.

Як доводять сучасні дослідження, масові антирелігійні й антицерковні акції більшовиків в Україні 1920-х рр., хоча і досягли разючих результатів, мали вагомий згубний вплив на традиційні устої народу. Проте, на щастя, прогнозованого владою перелому в суспільстві, вочевидь, таки не відбулося, оскільки релігія, християнське віровчення залишалися в основі світогляду більшості людей [10, 142; 11, 155; 12, 133]. Це, либонь, добре розуміли тодішні партійні керівники аж до «вождя» включно, оскільки на XV з'їзді ВКП(б) у грудні 1927 р. з цього приводу виступив сам Й. Сталін. Також була прийнята резолюція «Про релігійний рух і антирелігійну пропаганду» (від 30 червня 1928 р.), з вказівкою і особливим наголошенням на необхідності посилити наступ на релігію та церкву [13, 15]. Того ж року «маховик» антирелігійної й антицерковної кампанії в Україні, згідно Я. Тараса, «набрав нових обертів» [12, 133], зокрема знову почалися масові закриття храмів, монастирів, вилучення церковного майна, широкомасштабні переслідування та репресії духовенства.

Загалом, репресивна політика комуністично-більшовицької влади стосовно церкви, духовенства та вірян наприкінці 1920-х рр. характеризувалася тим, що було підготовлене та здійснене послідовне переслідування тих релігійних конфесій, течій, які відмовлялись, всупереч релігійним переконанням, іти на примирення, «співпрацю» з войовничо-атеїстичним, злочинним і тоталітарним за суттю більшовицьким режимом. Так, сфабрикували звинувачення в приналежності до, начебто створеної 1928 р., антирадянської організації (з центром у Ленінграді), яка планувала в ході збройного повстання скинути владу, й, відповідно, багатьох вірян «Істинно православної церкви» (течія РПЦ) з Харкова, Одеси, Дніпропетровщини притягнуто до кримінальної відповідальності та, зрештою, заслано на поселення (на Північ та в концтабори) [14, 310].

До кінця 1920-х рр. Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) опинилася поза «законом» панівного режиму. У 1927 р. стараннями радянської влади було усунуто від керівництва УАПЦ В. Липківського та проведено до ВПЦР (Всеукраїнська православна церковна рада) «своїх» представників. Внаслідок такої «советофільської» ін'єкції, до кіл ВПЦР, за умов тоталітарної дійсності, зокрема загострення психологічної та духовної напруги у суспільстві, простежувався і моральний занепад авторитету духовництва в народному середовищі. Оскільки «попи продалися советам», то, приміром, послідовники і симпатисти В. Липківського поширювали думку щодо потреби створення церкви «безпопівців» [14, 311].

Зусиллями ДПУ було утримано єпископа УАПЦ П. Ромоданова (опонент В. Липківського) від рішення зняти сан та відійти від церкви влітку 1928 р. Водночас ДПУ і надалі вважало автокефалістів «українськими контрреволюціонерами». Внаслідок цього стався ряд арештів духовенства і вірян, за звинуваченнями у «нелояльності» до радянської влади (так, лише в липні 1927 р. ув'язнили 26 автокефалістів), антирадянській агітації, «організації контрреволюційного петлорівського угруповання під виглядом церковної громади» (так, один із засновників Новомиргородського осередку УАПЦ – П. Кульчицький був заарештований двічі – 1927 і 1928 рр., а 1929 р. запрошений до концтабору на 10 років; розстріляний 1937 р.), «створенні шовіністичної організації автокефалістів

«Молоде братство»» (жителі с. Куцеволівки Кременчуцького округу – Д. Олефік, Я. Куцевол, Я. Ричко, Ф. і Н. Патерілови, Т. Лисяк) і т. п. Засуджували, як правило, до трирічного заслання, концтаборів (як, приміром, автокефалістів В. Завойчинського, А. Радомицького, М. Клеоновського, С. Грушка, А. Скорохода) [14, 311].

Переслідування більшовицькою владою вірян-автокефалістів, як свідчать дослідження сучасних істориків, істотно активізувалося з 1929 р. Зокрема у березні того року Полтавським відділом ДПУ було закрито карну справу під назвою «Самостійники», внаслідок чого заарештували священника Жовницького і 13 селян с. Новорошанки, за звинуваченням у згуртуванні «українців для роботи над створенням незалежної України». Священникові, згідно стилю тогочасної влади, інкримінували заклики на зібраннях церковного активу до формування, «під маркою автокефальної громади», політичних угруповань, які б у часі війни виступили проти СРСР. Показово, що священник-патріот в ході слідства навіть не приховував, що справді є українським націоналістом, плакає ідею незалежності України та народовладдя [14, 311]. Подібні події на цьому етапі були далеко не поодинокими, в тому числі й у середовищі вірян-українців.

Масові арешти, включно і духовенства, часто приводили до сутюжок (інколи і збройних) влади з місцевими вірянами, як 1929 р. у сс. Лозове Харківського, Тернівка Шевченківського, Березівка Криворізького округів тощо. Вони були зайвим доказом традиційної авторитетності духовенства серед місцевого населення. Це, вочевидь, послужило додатковим стимулом для владних структур знищити церкву, передусім, як традиційний осередок національної духовної культури українців. Приводом до чергової хвилі арештів і переслідувань стала підготовка процесу над Спільною визволення України (СВУ). Українське духовенство, зокрема й УАПЦ, навіть за таких умов відкрито підтримувало ідею націоналізації церкви, на чому слушно наголошує і сучасний історик В. Пашенко [10, 103]. Зрозуміло, воно наражалося на ризик бути (і, зрештою, таки стало) долученим до тих націоналістичних сил, над якими готувалася чергова хвиля репресій.

У ході операції стосовно боротьби з так званим «українським контрреволюційним активом», влада планувала провести 23 обшуки й арештувати 126 священників. Вже до процесу щодо СВУ влада готувала широкомасштабні арешти духовенства й вірян, зокрема 172 автокефалістів, із яких 2 мали бути єпископами, а також – 71 священник, 10 дяків і 89 вірян. На Бердичівщині, наприклад, органи ДПУ ліквідували 27 «куркулів-автокефалістів», на чолі зі священником Гонтай-Корнійчуком; у Кам'янці арештували священника Винарчука й єпископа Пивоварова, у с. Паланка на Уманщині – 7 вірян і т. д. Одна з груп (т. зв. «п'ятірок») СВУ, як «довели» слідчі органи, була очолена В. Чехівським і функціонувала в УАПЦ [15, 79].

Внаслідок цього, логічним продовженням стало проведення т. зв. надзвичайного Собору (29–30 січня 1930 р.), на якому за «контрреволюційну» діяльність засудили 40 єпископів УАПЦ й ухвалили рішення про її саморозпуск [16]. З огляду на такі події, не дивує, що, врешті-решт, з 45 осіб, звинувачених у справі СВУ, на суді опинилися понад 20 священників або їхніх близьких родичів (В. Дурдуківський, В. і М. Чехівські, К. Товкач та ін.), яким інкримінувалися, стандартні для того часу, звинувачення: антибільшовицька агітація, зокрема серед селян, залучення церковних громад до планів підготовки збройного антибільшовицького повстання тощо [17, 277].

Жорстких переслідувань наприкінці 1920-х рр. зазнали і симпатичні інших релігійних течій, сект (іоаніти, іннокенієвці, духовні християни (хлисти, духовборці, молокани та ін.), суботники, баптисти, адвентисти сьомого дня, євангелісти, трясуні, апокаліпсисти), у тому числі й «релігійні організації нацменшин» (лютерани, меноніти, вірмени-григоріанці), віряни та релігійні діячі німецьких колоній (це спричинило масовий еміграційний рух з цих колоній, що стало додатковим приводом для переслідувань), єврейські громади, польські ксьондзи та католики (це засвідчує, наприклад, гучна справа 1929 р. – «Польської контрреволюційної і шпигунської організації ксьондзів в Україні», за якою арештовано близько 40 панотців і 250 вірян), прихильники релігійно-філософських і містичних учень (теософи, масони) [14, 312–315].

В 1927 р., згідно матеріалів таємного відділу ДПУ, були зареєстровані 266 осіб духовенства та 37 сектантів, а за тогочасні адміністративні межі підрадянської України вислали 33 особи. У наступному році влада репресувала 253 представника духовенства, з яких 52 вислали, а 84 змусили написати заяви (листи) щодо лояльного ставлення до радянської влади. За першу половину 1929 р. органами ДПУ були ув'язнені 374 служителі культу та 389 сектантів, з яких поза межі України вислали 90 (у тому числі, 1 мусульманського та 6 єврейських проповідників), а 270 осіб зобов'язалися не втручатись у політичні справи (з них 88 служителів культу) [18, 40].

Така дійсність за радянської системи, з її жорсткими переслідуваннями духовенства, вірян, з інсинуаціями і влаштуваннями комуно-більшовицькою владою показових судилищ над духовенством, з шаленим тиском атеїстичної пропаганди (в тому числі і спробами влади формувати у поневоленому українському суспільстві загальної духовної атмосфери осуду населенням антирадянської діяльності священників), із зарахуванням владою духовенства до вигаданих, так званих контрреволюційних угруповань, з метою винесення якнайсуворіших вироків тощо, певна річ, накладала відбиток на суспільну свідомість українців – учасників та очевидців тих подій, послідовно сприяючи загостренню психологічної напруги у суспільстві. Під впливом цих подій, звісно, в народному середовищі виникали відповідні релігійні рухи та, пов'язана з ними, духовна творчість.

Духовенство трактувалося і сприймалося владою вороже – як суб'єкти, здатні життям і релігійною діяльністю підняти та повести за собою громадськість. Небезпека цього загострювалася в часи спроб так званих соціальних змін, трансформацій, пов'язаних з проведенням колективізації, індустріалізації тощо. Внаслідок цього, як зазначають деякі сучасні історики, в період з кінця 1920-х рр. представників духовенства не рятували вже перед владою навіть заяви про аполітичність та лояльне ставлення до неї [14, 316].

Загалом тогочасна ворожа політика радянської влади стосовно релігії та церкви, репресії, каральні акції, переслідування священників і вірян зрости до такої міри, що зрештою Папа римський Пій XI 2 лютого 1930 р. звернувся до світової віруючої спільноти і спонукав до молитви за врятування церкви в таких умовах. Більшовицька влада звичним популістським стилем потрактувала це як заклик так званого «міжнародного імперіалізму» до «хрестового походу» на більшовицьку державу. У відповідь, на звернення папи, радянська влада зобов'язала митрополита РПЦ Сергія вже 15 лютого на прес-конференції виступити із заявою, що в СРСР немає переслідувань церкви і вірян, а полі-

тика уряду є толерантною щодо релігійних процесів. Таку заяву негативно сприйняли у суспільстві, зокрема більшість духовенства, тому влітку 1930 р. митрополит Сергій був ізольований, оскільки розірвалися зв'язки РПЦ з її приходами у Європі [18; 14, 310].

За неповними відомостями, в підрадянській Україні були закриті 136 молитовних будинків у 1929 р., 234 – 1930 р. і 1000 – 1932 р. [19, 908; 17, 278]. Більшовицькі адміністративні органи, вочевидь, з метою остаточного позбавлення можливості вірянам в майбутньому повернути храми, вимагали негайно використовувати їх в інтересах так званого «соціалістичного будівництва» [13, 57]. Виконавчі комітети зобов'язувалися секретаріатом ВУЦВК у найкоротші терміни перетворювати храми на «будинки пролетарської культури та розваги», а у випадках, коли закриті храми не вдавалося швидко переобладнати для так званих «громадських потреб», їх вимагали негайно демонтувати, розібрати, знищити [12, 134; 13, 57].

Свідчення про такі події нам вдалося зафіксувати у спогадах очевидців, під час польових обстежень, зокрема на теренах Черкащини. Ось характерна розповідь: «Вони (комсомольці. – В. Д.) ходили, вони з церкви окопи викидали, комсомольці ногами топтали ікони. Наші люди з села бігли, отнімали окопи од їх та брали додому. О, таке було. А потім уже розкидали це вже все, ті лахи попалили, те все попалили попівське. А вже тоді, як уже стало таке, що в церкві нема уже – сьценки і всьо – давай вони сьценки валяти, валять сьценки із церкви. Тоді тут стали старі люди бігти, плакати: “Нашо ви отаку робите канітель?! Шо ви?! Люди строїли, люди вбивали, люди... А ви отаке робите, для чого ви...?”. Они давай людей всякими словами... оті комсомольці... Таке робили людям, така була лайка, як церкву розбірали зовсім, о. Тоді вже що ж, таке діло, розкидали церкву, о, нема церкви, нема нічого. І всьо, тоді вже люди – то німі, нема куди людям виходить. Давай вони шо... А, уже ті комсомольці бачать, що люди дуже волнуються, це ж куди там, то вони то устроїли клуби, оці совецькі вже, для людей, щоб люди вже ходили в клуб. Почали вистави ставити, людей зацікавлювати виставами тими» (записав В. Дяків 1 липня 2009 р. у с. Тростянець Канівського р-ну, Черкаської обл. від Полішко (дівоче – Сало) Віри Тімофіївни (1911 р. н.), освіта – 2 класи, працювала у колгоспі) [9].

Близькі родичі очевидців, зокрема діти молодшого віку, часто пригадують розказані раніше і призабуті вже батьками такі свідчення: «В цю... колективізацію... каже (мати інформаторки. – В. Д.), приходили, там були такі комсомольці, які, каже, ікони розбивали. І вона, каже, та жінка розбила ікону – і її паралізувало. На другий день не могла ні встати, там. Вобщем, каже, хто доторкався до того церковного утваря, о, шо, ну, розкидали, розбивали, каже, той вмер – од того, той – од того... Ну нікого живого не осталося. А хто з людей, то, каже, брали ті ікони і ховали в себе, щоб тільки не порозбивали, о» (записав В. Дяків 1 липня 2009 р. у с. Тростянець Канівського р-ну, Черкаської обл. від корінної жительки Галини Павлівни Сидоренко, освіта – середня спеціальна, бухгалтер, пенсіонер) [9]. Незважаючи на всі зусилля більшовицьких адміністративних органів, ГПУ тощо, тогочасне українське населення часто намагалося дотримуватися традиційних духовних устоїв, зокрема християнсько-релігійних, залишалося віруючим і намагалося захищати від більшовиків ще існуючі та функціонуючі храми [10, 142].

Серед різних способів нищення церков, за словами Я. Тараса, ще від початку 1920-х рр. більшовицька влада часто влаштовувала таємні підпалювання, особ-

ливо на Поліссі, де церкви були «майже 100 відсотків» дерев'яними. Зрозуміло, імена замовників і виконавців-паліїв приховувалися. Цей же дослідник, на основі власних польових обстежень Житомирщини та Київщини, зазначає, що «були люди, які їздили по селах уночі на балагулах (критих возах) і підпалювали церкви». Яскравим прикладом цього методу нищення є підпали церков у сс. Ворсівка Малинського р-ну, Котівка Радомишльського р-ну, Селець Овруцького р-ну, Житомирської обл. та ін. Так, жителі с. Ворсівка у 1935 р. «піймали палія, який підпалив церкву. До того він підпалив церкву у с. Котівка. Його хлопці хватили з балагули й убили, на другий день в село прибув загін НКВД, арештували 7 чоловіків, допитували всіх» (записав Я. Тарас 13.08.1996 р. у с. Ворсівка Малинського р-ну, Житомирської обл. від Михайла Савки Дмитренка, 1915 р. н.) [12, 135]. При цьому, Я. Тарас слушно зазначає, що швидка поява загону НКВС, арешти та допити дають підстави для думки, що такі підпали церков були підпланованою акцією, якою керували органи безпеки, а виконавці були в них на службі. Для підпалу церков також використовували в'язнів, яких НКВС етапами перевозили через села і закривали в церквах. Так, у 1926 р. один із таких в'язнів підпалив церкву у с. Норинську (записав Я. Тарас 13.07.1995 р. у с. Норинськ Овруцького р-ну, Житомирської обл. від Федора Миколайовича Ващука, 1910 р. н.) [12, 136].

Подібні дії (в т. ч. перебудова та пристосування церков для комор, клубів чи інших «громадських закладів») вражали суспільну свідомість, спонукали місцеве населення захищати церкви від вандалізму, вартувати біля них, забороняти родичам ходити на танці й атеїстичні лекції тощо. Хоча влада, як показують наведені та непоодинокі інші відомості, оперативно і жорстко придушувала вияви релігійного руху.

Українське населення було стероризоване і політичними репресіями, і продовольчими загонами. Відверте брутальне пограбування українського селянства відбувалося у руслі загальної колективізації, що супроводжувалася на межі 1920–30-х р. різким падінням сільськогосподарського виробництва. До цього слід додати широкомасштабне замовчування голоду та вивіз хліба за кордон [20, 22]. Як показують сучасні дослідження, в підрадянській Україні після голодомору 1921–1923 рр. [докладніше щодо цього та інших подій, пов'язаних зі специфічними формами народної релігійності того часу, див.: 4], був голод і 1924–1925, і 1928–1929 рр. [20, 39–45; та ін.]. Загальне знесення людей призводило до різних хвороб і епідемій (тиф, цинга, сибірка, сухоти, дизентерія тощо). Точну кількість жертв аліментарної дистрофії та інших хвороб, що супроводжували голод в Україні, встановити неможливо, але зрозуміло, що мова йде про мільйони [20, 26–27].

Все це, як і проведення жорсткого, безбожницького за суттю, політичного курсу радянського режиму на практиці, складні кризові економічні обставини того часу, насильницька масова колективізація, деградація сільськогосподарського виробництва, класово-антагоністичне розшарування українського села, запровадження репресивних методів хлібзаготівель, пошесті хвороб, зростання смертності, безпритульність, проституція, занепад традиційної моралі у суспільстві тощо, накладало невилгоїні духовні рани на українську спільноту, вело до загострення в ній психологічної напруги, яка досягла апогею в часи, штучно влаштованого владою, Голодомору 1932–1933 рр.

Дію людинонавистницького механізму відбирання зерна від українських вимираючих сіл відображають постанови політбюро та інші документи. Особ-

ливо жорстокі масові репресії активізувалися під впливом комісії В. Молотова і Л. Кагановича наприкінці 1932 р. Так, наприклад, політбюро ЦК ВКП(б) тиражувало ухвали про виселення тисяч сімей з ряду областей (500 – з Одеської, 300 – з Чернігівської, 700 – з Дніпропетровської, 400 – з Харківської), а «стрійки», за пропозицією В. Молотова, отримали право на період хлібозаготівель самостійно ухвалювати смертні вироки [6, 9]. Його ж стараннями політбюро ЦК КП(б)У 18 листопада 1932 р. прийняло постанову «Про заходи до посилення хлібозаготівель» (20 листопада постанову під цією ж назвою прийняла РНК УСРР) [21, 386]. Таким чином, було «узаконено» масові обшуки з негайною конфіскацією продовольства, застосовувалися і «агентурні можливості» (згідно з роз'ясненням наркомату юстиції УСРР від 25 листопада, стосовно виконання зазначеної урядової постанови) [22, 550–551], приміром, примушували вчителів випитувати в учнів, «хто з них їв хліб, а потім [про це] доповідати» [21, 387].

Важку роль у посиленні репресій відіграли тиск та зневажливе ставлення кремлівських «вождів» (Й. Сталіна і Л. Кагановича) до українських керівників (С. Косіора, В. Чубаря, Г. Петровського) та загалом КП(б)У [6, 10; 23, 13]. Зрештою, наприкінці 1932 та впродовж 1933 р. відбулися зміни в керівництві УСРР («першою особою» став П. Постишев), а також суттєві (дві третини посадовців) зміни очільників (секретарів райкомів партії і голів райвиконкомів) на обласному та районному рівнях. Саме реалізація подібних рішень кадрового, економічного та політичного характеру, найважливіші з яких ухвалювало політбюро ЦК ВКП(б), у 1932–1933 рр. спричинила продовольчу катастрофу, голод і масову смертність людей у підрадянській Україні. Низхідною репресіям піддавались і представники нижчих верств влади – голови колгоспів, члени правління сільгоспартілей, завгоспи, рахівники та ін. Це ще більше загострювало духовну атмосферу у тогочасному суспільстві. До цього додалися і масові (десятки тисяч господарств з майном, реманентом, худобою) авральні примусові переселення – і внутрішньоукраїнське, і з Білорусії та Росії – до спустошених голодом теренів України [6, 10–12].

За винятком прикордоння, в Україні комнезамівці та, спеціально відряджені з міст на хлібозаготівлі, робітники проводили обшуки і відбирали запаси харчів, заготовлені на зимово-весняний період (сухарі, сало, цибулю, картоплю тощо). Владою це тлумачилось покаранням за «куркульський саботаж» хлібозаготівлі й, відповідно, відображалось у пресі. Водночас сама тема голоду була суворо заборонена, навіть слово «голод» в офіційних документах не згадувалось. Відповідні ж владні заходи, пов'язані з голодом, проходили в документації через «особые папки» [21, 388]. Почалися масові міграції людей, які, рятуючись від голоду, родинами полишали рідні місця у пошуках засобів для існування. Трагічною ознакою стала і дитяча безпритульність. Матері часто залишали дітей на вулиці, в громадських місцях або підкидали їх у дитбудинки, остаточно втративши віру у власні сили. З'явилося і багато сиріт, котрі, після смерті батьків, залишалися без догляду.

Загороджувальні загони оточили Україну по периметру кордонів і не випускали голодуючих селян. Залізницями можна було пересуватися тільки за спеціальним дозволом. Чекісти перевіряли пасажирів у потягах і забирали поживу, яку вони на чорному ринку купували для родин. Все це влада організувала також з метою приховування голоду від іноземців. Зокрема Л. Каганович винайшов статус т. зв. «чорної дошки» (декретами ВУЦВК і РНК УСРР, які негайно публіку-

валися у пресі, а на «чорну дошку» заносилися «села-боржники» за хлібозаготівлями), який забороняв людям покидати села, припиняв постачання будь-яких промислових товарів, а в хатах проводилися безперервні обшуки з метою конфіскації продуктів. У випадку, коли події Голодомору (в тому числі вмирання окремих сіл) ставали відомі за кордоном (як про це повідомляли, приміром, американський журналіст Е. Шервуд чи французький політик Е. Ерріо), працівники ДПУ організували своєрідні «потьомкінські села», завдяки яким, і там спростовувалися «вігадки буржуазної преси про голод у Радянському Союзі» [21, 389–390].

Знецінювалося людське життя, занепадала суспільна моральність, надзвичайно зросла злочинність. Жертвами насильств ставали першочергово найслабші, зокрема діти. Так, Л. Редзюк із с. Савинці Рокитнянського р-ну, Київської обл., приміром, згадувала події початку 1930-х рр. так: «У сім'ї Танчика Василя померли він сам і його дружина, а маленька грудна дитина ще була жива, горнулаась до материних грудей. То це дитинча також забрали і вкинули в яму, воно ще якийсь час сиділо в куточку ями, поки його не засипали землею» [24, 303]. Вражаючі епізоди подій того часу зафіксовано й у численних свідченнях інших очевидців, зокрема нещодавно опублікованих: «Люди були тоді дуже жорстокі, як звірі. У колгоспі дерли просо і сусідська дівчинка Коваль Федорка, дванадцяти років, узяла жменьку пшона, їсть. То браві хлопці – “активісти” били дитину, поки вона й дихати перестала. Я бачив на власні очі, як вона лежала, а з рота текло пшоно. Іншим разом хлопець-сирота украв у сусіда картоплі, то дядько поперебивав голодному сироті ноги, руки і закинув у глиняник. Там його й закопали» (зі слів Ф. Завадського, с. Красилівка Ставищенського р-ну, Київської обл.) [24, 268].

Суголосну інформацію зафіксували й інші сучасні дослідники – етнографи та фольклористи, – в тому числі В. Борисенко, М. Глушко, Я. Гарасим, С. Гвоздевич, Н. Загида, Р. Кирчів, Т. Конончук, О. Кузьменко, О. Сапеляк, І. Магрицька [див. зокр.: 25, 41–95, 106–154, 163–183], В. Сокіл [26] та ін.). Такі відомості підтверджують і наші польові обстеження на Вінниччині та Черкащині: «То в того голод був, пробалакали, то в того... оце нема чого їсти, хліба нема, то в того, та такі тільки балачки. А тоді вже в усіх... трах-бах – оце тобі таке... Ото таке було... Як ми й самі пошти трохи не голодували, але що в нас дядько був у Києві, то нам студова петльовки... То ми це держали тільки для заколоти, оце кипить вода – мати зараз та намочила, сюди-туди, сюди-туди, покоришила-покоришила, у ту кип'ячу воду, розколотила, о...: “Їжте”... То ми таке їли... Та й то завидували... не можна...: “Ага... Ви... ше й їсьте із миски?! А ми вже з миски не їмо”... А я, було, їм відповідаю: “То ви ше ж ходите... а я... сережки зняла (продала за харчі. – В. Д.), я й хреста зняла”... В мене сережки були золоті, хрест золотий – тут, на грудях, на ті сороці був... То я ж так їм все та кажу: “Пішли, – кажу, – та пішов дядько, – кажу, – нашій, – таке кажу, – бо рошна такого доставав у Києві, то – кажу, – їмо такого”. О, таке... Ой, Боже! Тоді неможна було жить! Як вийдеш надвір – людошки! То там лежить людина, то там лежить людина, ой... А воно ж, бідне, їсти хоче... кричить же ж: “Ой! Дай шо ж мені! Дай шо мені трошечки! Дай мені в ротик шо!”. Шо ж ти її понесеш у той ротик, крім святої води?! Вода була, ото таке було... було! Прямо я точно бачила й була коло його! Дивилась на такево...” (записав В. Дяків 1 липня 2009 р. у с. Тростянець Канівського р-ну, Черкаської обл. від В. Полішко, 1911 р. н.) [9].

Так само й на Вінничині: «То жіночка розказує. Сама вона з Янева, а проживає в Щіках, це от біля Вінниці. Що коли вона була підлітком і йшла десь від родичів через цвинтар – а вже стемніло. Там викопали яму і опустили туди стару бабу, но не засипали десь, чи може другого ждали ще покойника (знаєте, тоді кидали, як дрова), чи може родичі там шо... не попрощалися. Короче, шо ця дівчинка йшла по стежці і впала в цю яму. Впала на бабу. В баби лопає шунок і звідти вискочив горох. То можете представити: ця дитина гороху цього набрала в кишені, дома перемила, то вона так його поїла, шо... Оце такий, отакий голод (у 1932–1933 рр. – В. Д.)... Ну а в нас в селі, значить (бо біля моїх батьків через дорогу школа), а в трицять третьому році, це в голод, ну, вроді, чи вони спасали тих дітей. Но яке це спасіння, як повен погреб наклали тих трупиків, шкільний погреб. Даже приїхав якийсь з району. Заставив, шоб вивезли на цвинтар їх, о, отак» (записав В. Дяків 13 липня 2003 р. у м. Калинівка Калинівського р-ну, Вінницької обл. від Віктора Івановича Дацюка, 1938 р. н., освіта середня, працював водієм) [9].

Поширювалось людодіство, труподіство, торгівля людським м'ясом. Багатьох людоджерів на початку 1930-х рр. розстрілювали члени ДПУ (хоч у Кримінальному кодексі не було відповідної статті), інших – засиляли на примусові роботи. Так, зосібна на Біломорканалі наприкінці 30-х рр. працювали 325 людодів з України – 75 чоловіків і 250 жінок [17, 133]. Тенденцію щодо труподіства вдається простежити, приміром, за повідомленням начальника Харківського обласного відділу ДПУ: на 1 березня 1933 р. в області зареєстрували 9 таких випадків, на 1 квітня – 58, на 1 травня – 134, на 1 червня – 221 випадок [17, 133]. Певна річ, подібні події особливо загострювали духовну атмосферу в суспільстві того часу, яка посилювалася ще й діями численних бандитських згай, котрі вбивали й їли людей (головно дітей і жінок) [20, 29].

У пошуках виходу зі скрутного становища населення вдавалося до різних методів. Надсиляли листи з пропозиціями, питаннями, протестами до органів центральної та місцевої влад. В них порівнювали власне життя із життям західноєвропейської людини, зауважували, шо таке становище загрожує самій владі, наводячи припущення стосовно штучності голоду [20, 29–30]. Мали місце й випадки відкритого невдоволення політикою більшовиків. Поширювались крадіжки, люди масово приховували зерно від заготівель, затулювали обмолот, зволікали з вивезенням на заготівельні пункти, ховали на горищах та в інших місцях, закопували, змішували з відходами тощо.

У народі активізувалось побутування антидержавних приказок та прислів'їв («Устань, Ленін, подивися: ми без хліба лишилися», «Голод, холод в нашій хаті – ніщо їсти, ніде спати», «Сталін хліба захотів, то й придумав куркулів», «Не збирайте колоски, бо підете в Соловки», «Наш сусід уже здурів і дітей своїх поїв» та ін.), народних трактувань поширених тоді аббревіатур чи скорочених назв (скажімо, «Товарищи, опомнитесь, Россия гибнет, Сталин истребляет народ!» – так тлумачили мережу магазинів «Торгсин» («Торговля с иностранцами»), якими користувалися переважно ті, чийми руками на місцях і відбувалося масове вбивство народу), віршів, приміром, такого змістового спрямування:

*Батьку Сталін, подивися,
Як ми в СОЗі розжилися:
Хата раком, клуня боком,
Троє коней з одним оком.*

*А на хаті серп і молот,
А у хаті смерть і голод.*

*Ні корови, ні свині,
Тільки Сталін на стіні.*

*Тато в СОЗі й мама в СОЗі,
Діти плачуть по дорозі.
Нема хліба, нема сала,
Бо місцева власть забрала.*

*Не шукайте домовину,
Батько з'їв свою дитину.
З бучом ходить бригадир,
Виганяє на Сибір [24, 110].*

Зрештою, місцеві антирадянські повстання і бунти вимученого владою українського селянства спалахували і під час Голодомору 1932–1933 рр., щоправда у значно менших масштабах, ніж впродовж 1920-х рр. Так, С. Кульчицький наводить відомості ДПУ УСРР з Центрального архіву СБУ, за якими у листопаді 1932 – січні 1933 рр. в Україні були зафіксовані 436 терактів (64 вбивства радянських активістів, 48 замахів на вбивство, 211 підпалів) [27; 21, 391]. Характерні політичні настрої місцевого населення, зокрема й тих, хто до того підтримував більшовизм, містяться і в письмових донесеннях голів колгоспу, приміром, така відверта заява: «Я – партизан, бив куркулів, а сьогодні згоден різати комуністів» [6, 26].

Отже, на початку 30-х рр. ХХ ст. зростала духовна напруга в українському суспільстві, за умов більшовицької політики. В цьому простежується певний зв'язок з попередніми подіями, зокрема наслідками Першої світової, польсько-української та російсько-української воєн, політикою воєнного комунізму, жорстоких переслідувань місцевого населення більшовицькою владою, голодомором 1921–1923 рр., впровадженням політики войовничого атеїзму, придушенням антирадянських повстань (Холодний Яр, Мліївська республіка у с. Черепин на Черкащині тощо). На цьому етапі можна простежити і специфічний розвиток народної релігійності українців. Це також було своєрідним продовженням означеного явища попередніх років – потужного релігійного руху та пов'язаного з ним, духовної творчості. Такий зв'язок простежується і на основі спогадів очевидців тих подій, скажімо, П. Тичини [28, 312, 363], Ю. Липи [29], Ю. Горліс-Горського [30, 94–95], С. Єфремова [31, 42, 57–58, 88, 118, 123, 402] (щодо 1920-х рр.), В. Барки [32], М. Жулинського [33] (щодо 1930-х рр.), А. Любченка [34, 95] (щодо 1940-х рр.) і т. д.

У 1930-х рр., за умов безвиході й атмосфери загального жаху, серед народу особливо поширювались, в тому числі прочанами та стигматиками, чутки й повір'я релігійного змісту (про Господні покарання), подекуди «модернізовані» впливом подвійного ґрунту, уявлення, вірування, легенди апокаліптичного змісту, ворожба, спиритизм і т. ін. Так, В. Барка у романі «Жовтий князь» наводить «розмову, пригніченої наблизненням безжалісного лиха, Дарії Катранник зі старою матір'ю. Бабуся віщує наблизнення горя, бо в Письмі сказано: “Живемо в кінці часів. Тож антихристи спішать зло довершити. Це з ікон видно; Спаситель на хресті мучиться, а внизу вони, домальовані, скреготуть, глядячи на безвинного... Люди кажуть, шо вкоїться пекельство, аби відзначити дев'ятнадцять віків після розп'яття: так кажуть?» [32, 53]. Налякани жахоттями дійсності, люди у різних подіях вбачали лиховісні знаки: завершення ХІХ ст. (хоч із запізненням, але мало відзначитися «якимось пекельством»); падіння мертвих птахів; червоний прапор, «який набухає і чорніє від пролитої крові («То тільки видається, шо їх прапори червоні, вони темні», – мовиться в романі «Жовтий князь») [32, 53; 33, 11].

Політика більшовицької влади та боротьба з релігією викликала зворотну реакцію суспільства – виникнення та поширення специфічних форм народної релігійності, релігійного руху і пов'язаної з ним духовної творчості. Ескалація більшовицького наступу на вкорінені основи народної релігійності наклала специфічний відбиток як на індивідуальні, так і колективні поведінку й уявлення. Голод і смерть не менш специфічно вплинули на релігійні почуття, звичаї й обряди, що функціонували на тому етапі у край несприятливих умовах переслідування релігії, церкви та вірян.

1. Мельгунов С. *Красный террор в России*. – М., 1990.
2. *Український політичний фольклор / Упор. С. Пащенко*. – К., 2008.
3. Кирчів Р. *Фольклорна опозиція войовничому атеїзму (фольклор чудес) // Народознавчі Зошити*. – 2003. – № 1–2.
4. Дяків В. *Релігійний рух і пов'язана з ним народна творчість у підрадянській Україні 1920-х рр.: передумови виникнення та поширення // Народознавчі Зошити*. – 2007. – № 1–2.
5. Дяків В. *Особливості народної релігійності українців в умовах більшовицької окупації початку 1920-х рр. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. – Т. 24. – К., 2012.
6. *Передмова // Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / Упор. Р. Пиріг*. – К., 2007.
7. Тризуб. – Париж, 1928. – № 33. – 26 серпня.
8. Косик В. *Підсоветська Україна між двома Світовими війнами. До 75 ліття Голодомору 1932–1933*. – К., 2007.
9. *Особистий архів автора*.
10. Пащенко В. *Свобода совісті в Україні. Міфи і факти 20–30-х років*. – К., 1994.
11. *Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні: у 2 ч. – Ч. 1: 1917 р. – середина 20-х рр.* – К., 1995.
12. *Тарас Я. Голодомор як засіб боротьби з церквою і народною релігійністю (за матеріалами польових досліджень житомирського та київського Полісся у 1994–2003 рр.) // Відлуння голодомору-геноциду 1932–1933. Етнокультурні наслідки голодомору в Україні / Ред. Р. Кирчів та О. Романів*. – Львів, 2005.
13. *Нестуля О. Доля церковної старовини... – Ч. 2: Кінець 1920-х – 1941 рр.* – К., 1995.
14. *Ченцов В., Архієрейський Д. Терор проти «реакційного духовенства» // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст.: Історичні нариси / Ред. В. Смолий*. – К., 2002.
15. *Пристайко В. Жертви терору. Як ДПУ боролось з українською академічною наукою // З архівів ВЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. – К., 1994.
16. *Комуніст*. – 1930. – 6 лютого.
17. *Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20–30 ті роки*. – К., 1991.
18. *Васильєва О.Ю. Русская православная церковь в 1927–1943 гг. // Вопросы истории*. – 1994. – № 4.
19. *Мартиролог українських церков*. – Т. 1: *Українська Православна церква*. – Торонто; Балтимор, 1987.
20. *Задніпровський О. Голод в історії України: короткий нарис (Х–ХХ ст.)*. – Донецьк, 1999.
21. *Кульчицький С.В. Масовий терор як метод експропріації селян-власників // Політичний терор і тероризм...*
22. *Колективізація і голод на Україні. 1929–1933 / Упор. Г. Михайличенко, С. Шаталіна; відп. ред. С. Кульчицький*. – К., 1992.
23. *Заставний Ф. Демографічні втрати населення України. Голодомори, війни, еміграції*. – Львів, 2003.
24. *33 й: Голод. Народна книга-меморіал / Упор. В. Маняк, Л. Коваленко*. – К., 1991.
25. *Відлуння голодомору-геноциду 1932–1933...*
26. *Українці про голод 1932–1933: фольклорні записи Василя Сокола*. – Львів, 2003.
27. *Центральний архів СБУ*. – Ф. 16. – Оп. 27. – Спр. 4.
28. *Тичина П. Сосячні кларнети: поезії*. – К., 1990.
29. *Луца Ю. Ганнуся // Дзвін*. – 1991. – № 1.
30. *Горліс-Горський Ю. Ave Dictator: Повісті*. – Львів, 1999.

31. *Єфремов С. Щоденники, 1923–1929*. – К., 1997.
32. *Барка В. Жовтий князь: Роман*. – К., 1991.
33. *Жулинський М. У світлі віри. Голодомор в Україні та роман Василя Барки «Жовтий князь» // Барка В. Жовтий князь...*
34. *Щоденник Аркадія Любченка*. – Львів; Нью-Йорк, 1999.

Diakiv V.M. The social and political grounds of the special religiousness forms in Soviet Ukraine in the 1930th. The main social and political grounds of the Ukrainian special national religiousness forms in conditions of Bolshevik occupation (the 1930th), religious movements and related to them spiritual activity of that time, occurring and functioning under the state repressive policy towards the Ukrainian peasantry religion and church, particularly during the years of Holodomor (the 1932–1933 th) are analyzed in the article. Political events and public spiritual atmosphere influenced the traditional foundations of the Ukrainian people, especially the religious ones. Therefore the specific tendency of folk religiousness appeared.

Key words: national religiousness, religious movement, spiritual activity, folklore, existence, repressions

Н. В. Горло

ПЕРЕСЕЛЕННЯ В ПІВДЕННІ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ ДОБИ СПОРУДЖЕННЯ ДНІПРОВСЬКОГО ГІДРОКАСКАДУ (50–70-ті рр. ХХ ст.)

У статті розкриваються причини переселення частини населення з зони затоплення водосховищ Дніпровського гідрокасаду в південні області України, досліджується механізм переселення, аналізуються причини невдач цього заходу.

Ключові слова: переселення, затоплення, водосховище, Дніпровський гідрокасад, південні області України

Соціальна історія українського села містить чимало драматичних сторінок, однією з яких є руйнування традиційних поселенських структур Наддніпрянщини і переселення значної кількості населення у процесі спорудження Дніпровського гідрокасаду, що набуло масового характеру в 1950–70-х рр. Для гідроенергетичного будівництва відселення з зони затоплення є об'єктивною потребою, яка, проте, має і суб'єктивний аспект, оскільки відриває селянина від традиційного середовища проживання і порушує звичний устрій господарського життя, формуючи вкрай негативне ставлення до переселення. Реконструкція різних аспектів переселенської політики допоможе визначити роль людського фактору у соціально-економічних перетвореннях другої половини ХХ ст. Переселення доби гідробудівництва до сьогодні залишається недостатньо вивченим науковцями, але існує інтерес до усної історії, яка дозволяє відтворити ставлення людей до потреб переселення. Метою статті є дослідження передумов переселення у південні області України, вивчення механізму переселення і аналіз його наслідків.

Оскільки спорудження Дніпровського гідрокасаду відбувалося у рівнинній місцевості, це неминуче збільшувало площі затоплених і підтоплених земель, внаслідок чого зростала кількість людей, яких потребувалося відселити. Визначення напрямів переселення було найбільш важливим питанням для мешканців придніпровських сіл. Найкращим варіантом для переселенців був дозвіл оселятися на новому місці у межах свого села (якщо село затоплювалося не повністю), на землях свого колгоспу чи принаймні у межах району або області. Найбільш гостро питання переселення постало під час влаштування Кременчуцького водосховища. Якщо загалом у колгоспах, що потрапляли під вплив водосховища, налічувалося 92,9 тис. дворів, то переселення потребували 42,5 тис. господарств з працездатним населенням більше як 50 тис. осіб (45 % господарств) [1, 7]. Однак усі райони затоплення були гус-